Piotr Żurek

Oblężenie Dubrownika (1991–1992)

Niniejszy artykuł dotyczy ostatniego jak dotąd w dziejach oblężenia Dubrownika¹. Opisano w nim przyczyny oraz przebieg agresji czarnogórsko-serbskiej na Dubrownik i jego region w latach 1991–1992.

W momencie secesji Chorwacji z Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ) Serbowie zakładali, że granice jugosłowiańskich republik są tworem administracyjnym i nie mogą być uznane za granice państwowe. Co więcej, Serbowie twierdzili, iż są szczególnie pokrzywdzeni, gdyż Josip Broz-Tito niesprawiedliwie dla nich nakreślił granice tych republik. I tak chorwaccy Serbowie w Chorwacji, jak i w Bośni i Hercegowinie (BiH) nie otrzymali takiej autonomii kulturalno-terytorialnej jak Albańczycy w Serbii (Autonomiczny Okręg Kosowo). Dlatego też rewizja „AVNOJ-skich granic” stała się podstawowym problemem uniemożliwiającym pokojowe rozejście się narodów Jugosławii. W przypadku Chorwacji roszczenia terytorialne Serbii odnosiły się zarówno do obszarów zamieszkałych przez Serbów, jak i uważanych za serbskie². Ten ostatni czynnik odnosił się w dużej mierze do Dubrownika i jego okolic.

Teoria o serbskości Dubrownika

Serbowie zawsze uważali, że Dubrownik jest serbski. Według nich serbskie jest także dziedzictwo Republiki Dubrownickiej³, a współcześnie zamieszkujący ten region Chorwaci-katolicy są w dużej mierze potomkami skroatygowanych

¹ Przedostatnie oblężenie Dubrownika datuje się na rok 1806, kiedy to siły czarnogórsko-rosyjskie próbowały podbić Republikę Dubrownicką, zob. P. Żurek, *Czarnogórcy i Serbowie w rosyjskiej polityce księcia Adama Jerzego Czartoryskiego (1802–1806)*, Kraków 2009, s. 244–265.

² *Memorandum SANU*, [w:] *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb 1991, s. 256–300.

³ W szkołach i uczelniach serbskich literatura dubrownicka wykładana jest jako serbska.

Serbów-katolików⁴. Według historyków chorwackich Serbowie-katolicy byli nie narodowością, a partią polityczną⁵. Natomiast historycy serbscy uważają Serbów-katolików za część narodu serbskiego. Niemniej dużym błędem w kształtowaniu się nowoczesnego narodu serbskiego było lansowanie przez Serbską Cerkiew Prawosławną syntagmy: „jeden naród, jedna religia, jedno państwo”, co powodowało, że Serbem mógł być tylko prawosławny⁶.

Wybuch wojny w Chorwacji

Sprawa granic, jak i przynależności Dubrownika nabrała nowego wymiaru w drugiej połowie lat 80. XX w., kiedy Jugosławia chyliła się ku rozpadowi. Wówczas to ze zdwojoną siłą odżyły dotychczas tłamszone nacjonalizmy oraz aspiracje Chorwatów i Serbów.

W roku 1989 wśród chorwackich Serbów wzrosło poparcie dla wielkoserbskiej polityki Slobodana Miloševicia. Przejawem tego był m.in. miting poparcia dla serbskiego polityka, jaki odbył się w Kninie 28 lutego 1989 r.⁷ Nasilający się konflikt wewnętrzny panujący w szeregach Związku Komunistów Jugosławii stopniowo kompromitował tę partię i odbierał jej monopol na rządzenie⁸. Przejawem tego było m.in. tworzenie się na terenie Chorwacji nowych partii politycznych. Tego samego dnia, co miting w Kninie, w Zagrzebiu odbyło się

⁴ Nie ulega żadnej wątpliwości, że obywatele dawnej Republiki Dubrownickiej (głównie oligarchia) w znakomitej większości identyfikowali się z odrębną raguzańską narodowością – por. P. Żurek, *Ragużani i Sarmati. Iz povijesti dubrovačko-poljskih odnosa u drugoj polovici 18. stoljeća*, Zagreb 2001. Według tradycji, z chwilą ostatecznego upadku Republiki w 1808 r. oligarchia dubrownicka podjęła decyzję, iż skoro nie ma już Republiki, to nie będzie i jej obywatele. Oligarchia osiągnęła ten cel poprzez niezawieranie małżeństw. Innymi słowy Raguzančycy naturalnie pozbawili się prawowitych potomków i w ten sposób narodowość ragukańska uległa zatraceniu. Oczywiście ich genetyczni potomkowie przetrwali, sławizując się i zachowując wyznanie katolickie. Od połowy XIX w. ich świadomość narodowa wahała się między chorwacką a serbo-katolicką. W wieku XX na obszarach południowosłowiańskich zwyciężyła opcja identyfikacji narodowości z religią. A to z kolei przemawia za tym, że współczesnymi dziedzicami narodowości ragukańskiej i tradycji Republiki Dubrownickiej są przede wszystkim współcześni Chorwaci.

⁵ Por. I. Banac, *Vjersko „pravilo” i dubrovačka iznimka: geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika”*, [w:] *Raspad Jugoslavije. Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Zagreb 2001, s. 67–113.

⁶ Por. J.D. Mitrović, *Srpsstvo Dubrovnika*, Beograd 1992.

⁷ N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995*, Zagreb 2005, s. 42.

⁸ D. Pauković, *Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada*, „Suvremene teme” 2008, god. 1, br. 1, s. 21–23.

spotkanie inicjatywnej grupy Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej (HDZ). Na posiedzeniu tym Franjo Tuđman naszkicował przyszły program nowej partii, która formalnie została powołana 27 czerwca 1989 r.⁹ Według chorwackiego historyka Ivo Goldsteina, HDZ „egzystowała przede wszystkim na sprawach narodowościowych”¹⁰. Wydaje się w tej kwestii trafna również opinia Nikici Barić: „można powiedzieć, że partia ta udrożniła i ożywiła przez długi czas stłamszony i przygaszony chorwacki nacjonalizm”¹¹. Sytuację w Chorwacji zaczęły wykorzystywać do własnych celów kręgi nacjonalistyczne Belgradu¹², które coraz to mocniej oddziaływały na chorwackich Serbów. Skutkiem tego było m.in. powołanie 17 lutego 1990 r. w Kninie Serbskiej Partii Demokratycznej (SDS), która w krótkim czasie stała się główną siłą polityczną chorwackich Serbów. Na terytorium Chorwacji wkrótce zapanował ostry antagonizm między SDS i HDZ. Niebezpiecznych rozmiarów zaczął on nabierać z chwilą przeprowadzenia w Chorwacji pierwszych wolnych wyborów 22–23 kwietnia 1990 r. (pierwsza tura) i 6–7 maja 1990 r. (druga tura), w których absolutne zwycięstwo odniosła HDZ. Na pierwszym posiedzeniu Saboru 30 maja F. Tuđman został wybrany na prezydenta Chorwacji, a HDZ zdobyła monopol władzy. Ponieważ jeszcze w czasie trwania wyborów Jugosłowiańska Armia Ludowa (JNA) opróżniła magazyny broni chorwackiej Obrony Terytorialnej (TO) nowe władze republiki przystąpiły do tworzenia własnych oddziałów policyjnych. Formacje te były głównie uzbrajane dzięki nielegalnym zakupom broni za granicą¹³.

Serbów szczególnie niepokoiły secesjonistyczne plany HDZ. Z drugiej zaś strony Jovan Rašković – pierwszy przewodniczący SDS – zaczął głosić tezę, że skoro Chorwacja ma prawo wystąpić z Jugosławii, to i chorwaccy Serbowie mają takie samo prawo odłączyć się od Chorwacji¹⁴. To spowodowało, iż po pierwszych wolnych wyborach polityczny punkt ciężkości w Chorwacji „miał się” między „serbofobią” HDZ a „zagrożeniem” chorwackich Serbów¹⁵. Przejawiało

⁹ Š. Dunatov, *Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine*, „Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru” 2010, br. 52, s. 383–389.

¹⁰ I. Goldstein, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, Zagreb 2010, s. 45.

¹¹ N. Barić, *dz. cyt.*, s. 53.

¹² Tutaj dużą rolę odegrała Serbska Akademia Nauki i Sztuki (SANU), a przede wszystkim Dobrica Ćosić – zob. J. Targalski, *Kres jugokomunizmu*, Poznań 2011, s. 67–78, 160–166.

¹³ I. Goldstein, *dz. cyt.*, s. 110–111. 28 maja 1991 r. 1. Brygada Zgromadzenia Gwardii Narodowej (ZNG) złożyła uroczyste ślubowanie. Dzień ten uważany jest za początek Chorwackiej Armii (HV) – zob. *Kronologija rata. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (1989.–1998.)*, Zagreb 1998, s. 62.

¹⁴ D. Knežević, *Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora*, „Časopis za suvremenu povijest” 2011, god. 43, br. 1, s. 7–24.

¹⁵ Po obydwu stronach niechlubną rolę zaczął tutaj odgrywać renesans podziału na „ustaszy” i „czetników”. Przyczyniła się do tego wprowadzona wolność słowa oraz swobodne

się to przede wszystkim w tym, że HDZ zaczęła, zgodnie ze swoim programem, „umacniać pozycję narodu chorwackiego w republice”¹⁶. Natomiast chorwaccy Serbowie, wbrew nowym władzom w Zagrzebiu, zaczęli budować swoją własną terytorialno-polityczną autonomię na obszarze Chorwacji. 25 lipca 1990 r. chorwaccy Serbowie ogłosili *Deklarację o suwerenności i autonomii narodu serbskiego w Chorwacji* oraz powołali Serbską Radę Narodową¹⁷. Najbardziej niebezpiecznym efektem wolnych wyborów w Chorwacji było drastyczne pogorszenie się zwykłych, międzyludzkich i sąsiedzkich kontaktów między Chorwatami a Serbami.

W sierpniu i wrześniu 1990 r. chorwaccy Serbowie zaczęli blokować drogi za pomocą barykad, chcąc w ten sposób zapobiec ewentualnej interwencji policji chorwackiej na obszarach objętych serbskim separatyzmem (*balvan revolucija* – od barykad zwanych balwanami)¹⁸. Mimo to J. Rašković podjął dialog z rządem Chorwacji, starając się osiągnąć pewien konsensus. Samodzielność Raškovicia nie podobała się jednak Miloševićowi, który na lidera chorwackich Serbów zaczął lansować Milana Babicia. Z osobą Babicia wiązał się przebiegły plan Miloševicia – w przypadku wystąpienia Chorwacji z Jugosławii, spowodowania secesji obszarów, do których prawa rościli sobie Serbowie¹⁹. Sytuacja stawała się coraz bardziej napięta. 21 grudnia 1990 r. chorwaccy Serbowie z obszarów Dalmacji, Liki, Kordunu i Baniji proklamowali Serbski Autonomiczny Okręg Krajina (SAO Krajina)²⁰, a w dniu następnym chorwacki Sabor uchwalił nową konstytucję Chorwacji, według której chorwaccy Serbowie byli jedynie mniejszością narodową²¹. Na początku roku 1991 Serbowie powołali samowwarczy Serbski Okręg Sławonii, Baranji i Zachodniego Sremu²². 12 sierpnia 1991 r. chorwaccy Serbowie z gmin: Okučani, Pakrac, Daruvar i Grubišno Polje proklamowali Serbski Autonomiczny Okręg Zachodnia Sławonia (SAO Zapadna Slavonija)²³.

wypowiadanie myśli i poglądów. Nierzadko służyło to propagowaniu hasel ekstremistycznych, takich jak np. rehabilitacja i gloryfikacja ustaszy czy czetników.

¹⁶ Przejawiło to się m.in. tym, że nowa władza zaczęła usuwać obywateli narodowości serbskiej z kierowniczych stanowisk, urzędów i milicji – zob. S. Šušar, *Hrvatski karusel*, Zagreb 2004, s. 411–414; I. Goldstein, *dz. cyt.*, s. 75–76.

¹⁷ *Kronologija rata...*, s. 26.

¹⁸ N. Barić, *dz. cyt.*, s. 77–85.

¹⁹ Por. J. Targalski, *dz. cyt.*, s. 247, 258–260.

²⁰ N. Barić, *dz. cyt.*, s. 95.

²¹ Serbowie uznali, że zmieniało to diametralnie ich dotychczasowy status w Chorwacji. Według nich w świetle nowej konstytucji utracili oni status narodu konstytucyjnego Chorwacji. Należy tutaj przypomnieć, iż zgodnie z *Konstytucją Socjalistycznej Republiki Chorwacji* z roku 1974 „Chorwacja jest narodowym państwem narodu chorwackiego, narodu serbskiego w Chorwacji i innych narodów i narodowości, które ją zamieszkują” – zob. Z. Radelić, D. Marijan, N. Barić, A. Bing, D. Živić, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb 2006 (dalej *Stvaranje hrvatske...*), s. 94.

²² N. Barić, *dz. cyt.*, s. 107–108.

²³ *Tamże*, s. 99.

Obydwie strony powołały własną policję lokalną oraz sformowały oddziały paramilitarne. Władze w Zagrzebiu nie uznawały samowwanych serbskich okręgów, podobnie zresztą jak chorwaccy Serbowie negowali jurysdykcję rządu chorwackiego. Spowodowało to, iż policja chorwacka przystąpiła do zaprowadzania porządku na „zbuntowanych” obszarach. Doprowadziło to do eskalacji zbrojnego konfliktu chorwacko-serbskiego. Formalnie neutralnym rozjemcą w tym konflikcie miała być JNA. Jednak jej dowództwo było już wówczas zdominowane przez Serbów i podporządkowane rozkazom Miloševića, co powodowało, że JNA faktycznie popierała „zbuntowanych” Serbów²⁴. Natomiast system tworzenia samowwanych terytorialnych serbskich tworów parapaństwowych stał się, najpierw w Chorwacji, a potem w BiH, fundamentalnym elementem realizacji polityki jednoczenia tzw. wszystkich ziem serbskich w jedno państwo. Według wielkoserbskich planów proces ten miał w pierwszym rzędzie zatrzeć dawne, tzw. administracyjne granice SFRJ i wytyczyć nowe, państwowe granice Serbii.

Początkiem realizacji tego planu stały się wydarzenia w Chorwacji, gdzie idea wielkoserbska zderzyła się z koncepcją wielkochorwacką. Już 1 marca 1991 r. doszło do bitwy o Pakrac, uważanej często za początek tzw. wojny ojczyźnianej w Chorwacji (*Domovinski rat* 1991–1995)²⁵. Dnia 19 maja 1991 r. w Chorwacji odbyło się referendum niepodległościowe, w którym ponad 90% głosujących opowiedziało się za secesją. Miesiąc później parlamenty Chorwacji i Słowenii solidarnie proklamowały niepodległość. W efekcie na terenie Słowenii wybuchła wojna dziesięciodniowa (od 27 czerwca do 6 lipca)²⁶.

Dopiero wówczas dyplomacja międzynarodowa przystąpiła do działania, próbując wywrzeć wpływ na zwaśnione strony. Efektem tego był wybór Chorwata Stipe Mesicia na kolegiąlnego prezydenta Jugosławii²⁷. Próba zatrzymania przez Wspólnotę Europejską konfliktu w Jugosławii stało się doprowadzenie do zawarcia przez zwaśnione strony porozumienia na wyspie Brioni (*Brionska deklaracija*) 7 lipca 1991 r. Na jej mocy Chorwacja i Słowenia zgodziły się na trzy miesiące zawiesić deklaracje niepodległości. Strony konfliktu zobowiązały się także zaprzestać używania przemocy i podjąć rozmowy pokojowe. Oczywiście była to iluzja, gdyż postanowienia te nie były przestrzegane, a konflikt zbrojny w Chorwacji narastał²⁸. 11 września 1991 r. prezydent S. Mesić nakazał JNA opuścić koszary znajdujące się na terytorium Chorwacji. Ponieważ dowództwo armii federalnej JNA odmówiło wykonania tego rozkazu, już następnego dnia F. Tudman wydał chorwackim oddziałom rozkaz zablokowania tych koszar²⁹.

²⁴ B. Jović, *Poslednji dani SFRJ*, Kragujevac 1996, s. 178–180; I. Goldstein, *dz. cyt.*, s. 110–114, 123–124.

²⁵ N. Barić, *dz. cyt.*, s. 114.

²⁶ W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009, s. 251–260.

²⁷ I. Goldstein, *dz. cyt.*, s. 136.

²⁸ B. O’Shea, *The Modern Yugoslav Conflict 1991–1995*, New York 2005, s. 15–16.

²⁹ I. Goldstein, *dz. cyt.*, s. 138.

Wojna w Chorwacji stała się faktem. Po upływie trzech miesięcy, na początku października 1991 r. parlamenty Chorwacji i Słowenii uchwaliły deklarację o zerwaniu wszystkich związków z SFRJ³⁰.

Proklamowanie niepodległości przez Chorwację sprawiło, że chorwaccy Serbowie w znakomitej większości opowiedzieli się za pozostaniem w związku z Serbią (wtedy jeszcze Jugosławią). W chorwackiej historiografii zbrojne wystąpienie Serbów przeciwko secesji Chorwacji określane jest jako „bunt Serbów” (*srpska pobuna*)³¹.

Początek agresji na Dubrownik

W pierwszych wolnych wyborach w Chorwacji do Saboru z Dubrownika dostało się czterech parlamentarzystów (jeden niezależny i trzech z ramienia HDZ)³². Innymi słowy znienawidzona przez Serbów HDZ zdobyła dominującą pozycję w mieście i w całym rejonie dubrownickim. Poza tym, według konstytucji Chorwacji z 1990 r., region dubrownicki wszedł w skład nowej jednostki administracyjnej Żupanii Dubrownicko-Neretwańskiej. Powstała ona na obszarze dawnych gmin: Dubrownik, Korčuła, Lastovo, Metković i Ploče³³. Serbowie nie akceptowali tego nowego podziału, traktując ów obszar po dawnemu.

Do znajdującego się na samym południu Chorwacji obszaru nowej żupanii oprócz wysp należał bardzo wąski pas terytorium z Konavlem i Żupą Dubrowačką. Obszar ten stanowił tzw. trójmiedzę (*tromeđa*), tj. pogranicze Czarnogóry ze wschodnią Hercegowiną i południową Chorwacją³⁴. Specyfiką żupanii stało się to, iż jej teren przedzielony jest obszarem Neum, przez który BiH ma dostęp do morza. Najbardziej na południe wysuniętym punktem żupanii jest półwysep Prevlaka znajdujący się już w Zatoce Kotorskiej. Takie właśnie położenie żupanii powodowało, że obszar ten w pewien sposób odizolowany był od reszty Chorwacji i trudny do ewentualnej obrony. Ten ostatni czynnik z kolei prowokował do działania różne grupy ekstremistyczne. Stało się to widoczne już pod koniec lata 1990 r., kiedy to na granicy ze wschodnią Hercegowiną została zablokowana

³⁰ *Stališča in sklepi Skupščine Republike Slovenije ob izteku trimesečnega moratorija za nadaljnje uresničevanje osamosvojitvenih aktov Skupščine Republike Slovenije z dne 25. junija 1991, predpisanega z »Brionsko deklaracijom« z dne 7. julija 1991, »Uradni list RS«, 5 X 1991, br. 16/1991–I; Odluku o raskidu svih državnopravnih veza Republike Hrvatske s ostalim republikama i pokrajinama SFRJ, »Narodne novine«, 8 X 1991, br. 53.*

³¹ N. Barić, *dz. cyt.*

³² *Statistički pokazatelji o provedenim izborima za zastupnike u sabor Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb 1990.*

³³ Podział SFRJ według konstytucji z roku 1974.

³⁴ Z Dubrownika do granicy Hercegowiny jest około 8 km.

komunikacja Dubrownika z Trebinje. *Balvan revolucija* tamtejszych Serbów rozpoczęła się już w drugiej połowie sierpnia 1990 r.³⁵

Tuż przed wybuchem wojny w Chorwacji (lata 1990–1991) Dubrownik zamieszkiwała znikoma liczba Serbów. Była to głównie ludność pochodząca ze wschodniej Hercegowiny i częściowo z zachodniej Czarnogóry. W większych gromadach, aczkolwiek też nielicznych, Serbowie zamieszkiwali gminy wzdłuż granicy z BiH. Dubrownik różnił się także od innych miast chorwackich tym, że nie było w nim koszar JNA oraz magazynów TO. Jedynie na obszarze Kupari zlokalizowany był luksusowy wojskowy ośrodek wczasowy, który znajdował się pod opieką kontrwywiadu wojskowego (KOS). Natomiast na półwyspie Prevlaka (przylądek Rt Oštra) istniała baza rakietowa JNA. Placówka ta strzegła m.in. wejścia do Boki Kotorskiej – największego jugosłowiańskiego portu wojennego³⁶.

Mimo to, obszar nowo powstałej Żupanii Dubrownicko-Neretwańskiej znalazł się na liście wielkoserbskich celów, które planowano włączyć do struktur nowej Serbii. Realizacja tego planu na obszarze Dubrownika i regionu przebiegała jednak inaczej niż na pozostałych „zbuntowanych” serbskich terytoriach w Chorwacji. Według chorwackiego historyka Jakšy Raguża zastosowano tutaj „specyficzny scenariusz” i, według niego, „napięcie sytuacji «kreowano» w bezpośrednim dubrownickim sąsiedztwie – okręgu hercegowińskim i Boki, aby je następnie inkorporować do Dubrownika”³⁷.

Nieliczni Serbowie dubrowniccy skarżyli się na odczuwanie zagrożenia. Przejawiało się to przede wszystkim powstałą wobec nich wroga atmosferą, wyrzucaniem z pracy i zwolnieniami z kierowniczych stanowisk. Kwestia ta lansowana była szczególnie przez media w pobliskiej Hercegowinie i Czarnogórze³⁸. W BiH rzecznikiem „obrony Serbów w Dubrowniku” stała się tamtejsza SDS Radovana Karadžicia. Natomiast w Czarnogórze sprawa ta okazała się obsesyjną fobią „podgrzewaną” socjotechnicznie przez tamtejsze władze na czele z prezydentem Momirem Bulatoviciem oraz premierem Milo Đukanoviciem³⁹.

Do zaognienia lokalnych stosunków chorwacko-serbskich na pograniczu Dubrownika z Hercegowiną i Czarnogórą doszło po bitwie o Pakrac. I tak już 10 marca 1991 r., w leżącej tuż za granicą Hercegowiny małej wiosce Ivanica została powołana Serbska Partia Demokratyczna Dubrownika⁴⁰. Członkami

³⁵ J. Raguž, *Osnivački skup SDS-a za Dubrovnik – Otvorena najava agresije na dubrovačko područje*, „Časopis za suvremenu povijest” 2003, god. 35, br. 1, s. 42.

³⁶ M. Vučinić, *Gradanski rat u Hrvatskoj*, Beograd 2004, s. 149; R. Tomanović, *Oružani sukobi na dubrovačkom primorju 1991–1992*, [w:] *Gradanski rat u Hrvatskoj. Zbornik radova*, Beograd 2005, s. 112–113.

³⁷ J. Raguž, *Osnivački skup...*, s. 39.

³⁸ „Pobjeda” (Titograd), 27–28 IX 1990.

³⁹ *Dubrovnik: „Rat za mir”*, Beograd 2006 (dalej „Rat za mir”), s. 15–245.

⁴⁰ J. Raguž, *Osnivački skup...*, s. 58–77.

tej partii byli przede wszystkim Serbowie z Hercegowiny, a *spiritus movens* jej powołania był burmistrz Trebinja Božidar Vučurević. Uczestnicy zjazdu publicznie kwestionowali jurysdykcję nowych władz Chorwacji oraz, powołując się na prowokacje bojówek i policji chorwackiej, nawoływali do zbrojnego ataku na Dubrownik.

Na założycielski zjazd przybył także R. Karadžić, który zaapelował o powołanie nowej niepodległej Republiki Dubrownickiej. Na zjeździe tym, obok Karadžicia, głównymi agitatorami wspomnianej idei byli Novak Kilibarda oraz B. Vučurević. Ten ostatni zasłynał wówczas wypowiedzianym stwierdzeniem: „*Napравит ćemo mi i ljepši i stariji Dubrovnik!*”⁴¹

Rejon Dubrownika w planach strategicznych naczelnego sztabu JNA

Naczelny dowódca JNA w latach 1988–1992 gen. Veljko Kadijević w swoich wspomnieniach *Moje viđenje raspada* pisze, iż od wiosny 1991 r. głównym celem JNA była „ochrona narodu serbskiego w Chorwacji przed napadami chorwackich formacji zbrojnych i umożliwienie mu konsolidacji wojskowej i obronnej samoorganizacji; przy jednoczesnym przygotowaniu JNA do wojny z Chorwacją, kiedy Chorwacja rozpocznie ją z JNA”⁴². Kadijević ujawnił także, że naczelny sztab JNA jesienią 1991 r. przystąpił do „kontrofensywy” polegającej na „przeciwwstawieniu destruktorom starej Jugosławii – nowej Jugosławii składającej się z narodów, które chciałyby kontynuować wspólną egzystencję w niej”⁴³. Była to szersza militarna akcja operacyjna JNA znana pod kryptonimem Plan „RAM”⁴⁴. Zakładał on powołanie na obszarze SFRJ Wspólnoty Serbskich Państw. Twór ten miał obejmować „serbskie” obszary Chorwacji oraz BiH⁴⁵.

⁴¹ Vučurević: *imam čime da se branim*, „Danas” (Beograd), 5 IV 2011.

⁴² V. Kadijević, *Moje viđenje raspada*, Beograd 1993, s. 100.

⁴³ *Tamże*, s. 103.

⁴⁴ Plan „RAM”, ponieważ poprzez jego realizację miały być stworzone „ramy” (granicę) „Wielkiej Serbii” (Nowej Jugosławii) – zob. S. Mesić, *Kako smo srušili Jugoslaviju*, Zagreb 1992, s. 236–237.

⁴⁵ *Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Zagreb 1993, s. 197–200; S. Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Planiranje, priprema, izvođenje*, knj. I, Sarajevo 2004, s. 325–448. Wszystko wskazuje na to, że głównym inspiratorem realizacji tego planu był S. Milošević. Prawdopodobnie powstał on jako przeobrażenie dawnego planu JNA obrony przed napadem z zachodu, znanego pod kryptonimem „Sutjeska-2”. Por. D. Marijan, *Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990–1991*, „Časopis za suvremenu povijest” 2008, god. 40, br. 1, s. 52–53, 59–60. Istnienie Planu „RAM” potwierdza stenogram rozmowy telefonicznej Karadžić–Milošević z 24 października 1991 r. oraz zeznania Ante Markovicia złożone w Hadze na procesie serbskiego prezy-

Według Kadijevicia w związku z realizacją tego planu głównym zadaniem JNA było „całkowite porażenie armii chorwackiej”. Akcja ta miała być przeprowadzona we współdziałaniu z „powstańcami w serbskiej Krajinie” i dodatkowo umożliwić ewakuację JNA ze Słowenii⁴⁶. Kadijević wymienia także elementy operacji wymierzonej przeciwko Chorwacji jesienią 1991 r. Chodziło w niej o⁴⁷:

- Całkowitą morską i powietrzną blokadę Chorwacji;
- „Oswobodzenie” koszar JNA i serbskich obszarów w Chorwacji. Tutaj zakładano „przecięcie” Chorwacji poprzez zmasowane uderzenie na kierunkach: Gradiška–Virovitica; Bihać–Karlovac–Zagrzeb; Knin–Zadar; Mostar–Split. W tym punkcie akcja zakładała „jednoczesną blokadę Dubrownika od ładu przy użyciu zmasowanych sił z rejonu Herceg Novi–Trebinje i przebicie się do doliny Neretwy, aby w ten sposób współdziałać z siłami podążającymi w kierunku Mostar–Split;

- Po osiągnięciu zamierzonych celów, zabezpieczenie i utrzymanie granic serbskiej Krajiny w Chorwacji oraz wycofanie resztek JNA ze Słowenii i obszarów Chorwacji znajdujących się poza kontrolą Serbów;

- Przeprowadzenie mobilizacji i uzupełnienie sił oraz ich wprowadzenie do akcji na wyznaczonych kierunkach.

Według Kadijevicia plany natarcia w kierunku Mostar–Split zostały jednak zmienione, ponieważ „mostarskie zgrupowanie” skoncentrowało niewystarczające siły. Jego zmodyfikowana wersja zakładała, że: „trebinjsko-hercegowińskie zgrupowanie po zmianach w planie operacji miało za zadanie wyzwolić Prevlakę, zablokować szeroko rozumiany rejon Dubrownika od ładu i przygotować się do działań w kierunku ujścia Neretwy”⁴⁸.

Czarnogórskie roszczenia

W wyniku tzw. antybiurokratycznej rewolucji, w roku 1989 władzę w Czarnogórze przejęła ekipa lojalna wobec S. Miloševicia. Fundamentem nowego układu sił politycznych w tej republice stała się, powstała na gruzach Związku

denta. Zob. Fond za humanitarno pravo, *Transkripti*, proces Slobodana Miloševicia (IT-02-54), http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html (dalej *Transkripti IT-02-54*), przesłuchanie Ante Markovicia, 23 X 2003, s. 180, 182. Sam S. Milošević zaprzeczył istnieniu planu: „ten plan «RAM» w ogóle nie istnieje. «RAM» to szyfr przejścia w zastrzeżoną rozmowę, a nie jakiś wojskowy plan”. Zob. *tamże*, przesłuchanie świadka B-1493, 10 IV 2003, s. 644–646. Por. *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict 1990–1995*, vol. 1, Washington 2002, s. 128–130.

⁴⁶ V. Kadijević, *dz. cyt.*, s. 106.

⁴⁷ *Tamże*, s. 106–107.

⁴⁸ *Tamże*, s. 110.

Komunistów Czarnogóry – Demokratyczna Partia Socjalistów Czarnogóry (DPS) na czele z Svetozarem Maroviciem oraz M. Bulatoviciem i M. Đukanoviciem⁴⁹. Nowa ekipa w pełni akceptowała płynącą z Belgradu ideologię o serbskości Czarnogóry i jej przynależności do „ziem serbskich”⁵⁰. Na czarnogórskiej scenie politycznej wtórowała jej w tym, kierowana wówczas przez N. Kilibardę, Partia Narodowa (*Narodna stranka*). Na początku roku 1991 władze Czarnogóry rozpętały medialną nagonkę przeciwko Chorwacji i Chorwatom. Szczególnie nasiliła się ona w momencie wybuchu otwartego już konfliktu chorwacko-serbskiego. Spośród środków masowego przekazu głównym narzędziem antychorwackiej kampanii stał się prorządowy dziennik „Pobjeda”⁵¹. Eksponowana była zwłaszcza nienawiść do HDZ i nowych władz Chorwacji, które rzekomo prowadziły nienawistną politykę w stosunku do miejscowych Serbów. Zdaniem redaktorów „Pobjedy” HDZ była „proustaszowska” i przygotowywała w Chorwacji nową rzeź (*genocid*) Serbów⁵².

Z końcem czerwca 1991 r. JNA wraz z serbskimi bojówkami paramilitarnymi przystąpiła do zmasowanych działań operacyjnych, wymierzonych w oddziały chorwackie. Działania te obejmowały tzw. mieszane obszary Chorwacji, znajdujące się na terenie Slawonii, Baranji, Podunavlja i Sremu oraz terytorium samowzwancej SAO Krajiny. 25 sierpnia 1991 r. rozpoczęła się bitwa o Vukovar – jeden z najdramatyczniejszych epizodów wojny w Chorwacji⁵³.

Dlatego też nieprzypadkowo w tym samym czasie w Czarnogórze rozpoczęto kampanię lansującą roszczenia terytorialne tego kraju w stosunku do Chorwacji. Oczywiście przodowała w tym procederze prorządowa „Pobjeda”. Już w czerwcu na jej łamach ukazała się wypowiedź N. Kilibardy: „Partia Narodowa jest zobowiązana uderzyć na Chorwację tam, gdzie ona jest [...] najbliższa, i w tym samym momencie, kiedy Chorwacja napadnie Krajinę”⁵⁴. Również w „Pobjedzie” 3 lipca 1991 r. ukazał się artykuł zatytułowany *Crnogorska vojska neće dalje od Neretve*, w którym przedstawiono minimalny plan aspiracji terytorialnych Czarnogóry. Według tego planu do Czarnogóry należało przyłączyć dawne obszary Republiki Dubrownickiej po Pelješac i Korčulę oraz wschodnią Hercegowinę aż do Neretwy i część Bośni po Sarajewo (góra Romanija). Autorzy tego artykułu negowali także historyczne prawo Chorwacji do posiadania obszarów dawnej Republiki Dubrownickiej. Proponowano tutaj również, że w przypadku demontażu Jugosławii i dla zapobieżenia ludobójstwu tamtej-

⁴⁹ Ž. Andrijašević, Š. Rastoder, *The History of Montenegro from Ancient Times to 2003*, Podgorica 2006, s. 260–263.

⁵⁰ Ž. Andrijašević, *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*, Bar 1999, s. 14–16.

⁵¹ R. Šćekić, *Sredstva političke propagande u Crnoj Gori*, „Matica” 2011, br. 48, s. 92–94.

⁵² Ž. Andrijašević, *dz. cyt.*, s. 43–132.

⁵³ I. Goldstein, *dz. cyt.*, s. 131–135.

⁵⁴ *Izabrano novo rukovodstvo*, „Pobjeda”, 3 VI 1991.

szych Serbów należy utworzyć z obszarów regionu dubrownickiego i przyległych terenów wschodniej Hercegowiny autonomiczny okręg „Czarnogórskiej Krajiny”. Według czarnogórskiego historyka Živko Andrijaševicia „Pobjeda” artykułem tym „rozpoczęła formułowanie faktycznej ideologicznej podstawy do późniejszej wyprawy Czarnogórców na Dubrownik”⁵⁵.

Na początku września 1991 r. kwestię granic oficjalnie podjął ówczesny premier Czarnogóry M. Đukanović: „jak władze Chorwacji chcą wojny, to ją będą miały. Jeżeli Chorwacja chce się odłączyć, wówczas jej międzynarodowe granice muszą zostać zrewidowane”⁵⁶.

W nocy z 14 na 15 września 1991 r. siły chorwackie zajęły koszary i port JNA w Ploče. Podobne akcje zostały przeprowadzone w Puli, Splicie i Šibeniku oraz Zadarze. Niedobitki sił JNA z tych portów zostały przerzucone drogą morską do Boki Kotorskiej⁵⁷. W samej Czarnogórze wywołało to medialną akcję dotyczącą rzekomego zagrożenia kraju ze strony Chorwatów. Już 16 września dziennik „Pobjeda” zamieścił oświadczenie naczelnika centrum bezpieczeństwa Herceg Novi Milorada Ivanovicia o koncentracji silnych oddziałów chorwackiej Gwardii Narodowej (ZNG) na granicy chorwacko-czarnogórskiej⁵⁸. Tego samego dnia komendant Terytorialnej Obrony Czarnogóry gen. Pavle Strugar ogłosił mobilizację⁵⁹.

„Wyprawa dubrownicka”

Jakimś dziwnym trafem zbiegło się to z negocjacjami chorwacko-serbskimi, prowadzonymi właśnie w tym czasie (16–17 września 1991 r.) z inicjatywy lorda Petera Carringtona w czarnogórskim Igalo (w dawnej willi Tity). Obok angielskiego lorda brali w nich udział prezydenci F. Tuđman i S. Milošević oraz gen. V. Kadijević i naczelnik Sztabu Generalnego JNA gen. Blagoje Adžić. 17 września zawarto tam porozumienie o przzerwaniu ognia i odblokowaniu koszar JNA w Chorwacji⁶⁰. Jednak nie weszło ono nigdy w życie, gdyż jeszcze

⁵⁵ Ž. Andrijašević, *dz. cyt.*, s. 189–224.

⁵⁶ „Pobjeda”, 5 IX 1991.

⁵⁷ *Tužilač protiv Paula Strugara – Presuda*, [w:] „Rat za mir”, s. 631–632.

⁵⁸ Ž. Andrijašević, *dz. cyt.*, s. 245–270.

⁵⁹ S. Pavlović, *Reckoning: The 1991 Siege of Dubrovnik and the Consequences of the “War for Peace”*, „Space of Identity” 2005, no. 5 (1), s. 61–62.

⁶⁰ *Kronologija rata...*, s. 94. Według świadka tych negocjacji – ówczesnego ministra spraw zagranicznych Czarnogóry Nikoli Samardžicia: „Z przerażeniem zauważyłem, iż obaj obecni generałowie są zwykłymi sługami S. Miloševicia, że mu się podlizują i potwierdzają wszystko, co on mówi” – zob. N.J. Samardžić, *Svjedočenje u Hagu – Prikaz agresije JNA na Dubrovnik 1991*, <http://www.montenegro.org.au/kapetanuhagu.html> (dostęp 6 II 2012).

tego samego dnia federalna marynarka wojenna zablokowała jugosłowiańskie porty adriatyckie, a siły chorwackie dalej blokowały koszary JNA⁶¹. Tym samym armia federalna przystąpiła do realizacji planu „przecięcia” Chorwacji zmasowanymi uderzeniami z różnych kierunków⁶².

Działania na terytorium dubrownickim JNA zaplanowała w dwóch kierunkach: Trebinje–Dubrownik i Mostar–Split. W celu realizacji zadań na pierwszym głównym kierunku utworzono Drugą grupę operacyjną (OG 2), w skład której wchodziły siły Titogradzkiego korpusu, Wojskowo-pomorskiego sektora Boka oraz Terytorialna Obrona Czarnogóry. Natomiast kierunek Mostar–Split został powierzony Užickiemu korpusowi z Serbii, który mimo braków kadrowych w drugiej połowie września zaczął wkraczać na obszar środkowej i zachodniej Hercegowiny⁶³.

Jeżeli chodzi o siły chorwackie, to wówczas w Dubrowniku stacjonowała jedna brygada ZNG, później, po całkowitym sformowaniu, bardziej znana jako 163. brygada Chorwackiego Wojska (HV) „Lavovi”. W rejonie Dubrownika znajdowały się także chorwackie oddziały paramilitarne⁶⁴. Latem 1991 r. do Dubrownika została skierowana kompania 116. brygady ZNG powstałej 1 czerwca 1991 r. w Metkoviću. To właśnie ta kompania była załącznikiem 163. brygady HV⁶⁵.

W tym czasie chorwackie siły zbrojne na południu kraju znajdowały się *de facto* w stanie organizacji. Dopiero 24 września 1991 r. w Metkoviću utworzono Komendę Sektora Dubrownik (późniejszą Komendę Sektora Południe). Pierwszym jej dowódcą został Ante Marinov, a jego zastępcą Njoko Marinović. Byli oni oficerami JNA, którzy przeszli na stronę chorwacką. Jeszcze tego samego dnia Marinović został dodatkowo mianowany komendantem Obrony Gminy Dubrownik. Sektor obejmował teren gmin: Metković, Ploče oraz Dubrownik. Ten ostatni obszar był najmniej przygotowany do obrony, przede wszystkim dlatego, że w dowództwie chorwackim panowało błędne przekonanie, że Dubrownik nie zostanie zaatakowany⁶⁶. Marinović na procesie S. Miloševicia zeznał, iż 1 października 1991 r. w Dubrowniku znajdowało się w sumie około 670 obrońców (członków ZNG i policji). Liczba ta została zakwestionowana przez Miloševicia,

⁶¹ *Stvaranje hrvatske...*, s. 146.

⁶² N. Barić, *dz. cyt.*, s. 121–122.

⁶³ *Stvaranje hrvatske...*, s. 147.

⁶⁴ *Tužilac protiv Pavla Strugara...*, s. 8. Według M. Bulatovicia chorwackie oddziały paramilitarne były „liczebnie silne i używały ciężkiej broni [...] JNA ponosiła duże straty” – zob. M. Bulatović, *Pravila ćutanja*, Beograd 2004, s. 51–52.

⁶⁵ *Transkripti IT-02-54*, przesłuchanie Njoko Marinovicia, 3 IV 2003, s. 402; J. Raguž, *Hrvatsko Poneretvlje u Domovinskom ratu*, Metković–Zagreb 2004, s. 233–234.

⁶⁶ J. Raguž, *Konavle od raspada Jugoslavije do kraja Domovinskig rata (1988–1995)*, Zagreb 2009, praca doktorska DCD ZG-403493/09, s. 185–186.

który posiłkując się chorwackimi dokumentami procesowymi określił ją na 1203 bojowników⁶⁷. W Gminie Dubrownik oddziały chorwackie w liczbie jednej kompanii stacjonowały także w Slano, Čepikući i Stonie⁶⁸. Od 1 października do końca grudnia 1991 r. w obronie Dubrownika walczył również jeden pluton z 9. brygady Chorwackich Sił Obronnych (HOS) „Rafael vitez Boban”⁶⁹.

Marinović zaraz po objęciu swojej funkcji powołał do życia Dowództwo Obrony Dubrownika (*Zapovjedništvo obrane Dubrovnika*). Obok Marinovicia w dowództwie tym zasiadali głównie Chorwaci, dawni oficerowie JNA. Fakt ten wywoływał często podejrzliwość ze strony funkcjonariuszy rządzącej HDZ. Sam Marinović do września 1991 r. był dowódcą 472. brygady piechoty morskiej JNA stacjonującej w Trebinje. I dzięki temu znał plany ataku zdominowanej już przez Serbów JNA na rejon Dubrownika⁷⁰.

Jak donosiły chorwackie media do pierwszych zbrojnych incydentów doszło już 24 września, kiedy to z kierunku wschodniej Hercegowiny i Czarnogóry oddziały JNA ostrzelały rejon Dubrownika. Ludność chorwacka z Konavla i Żupy Dubrovačkiej w obawie przed „terrorem serbskich nieregularnych oddziałów” opuściła swoje domy szukając schronienia w Dubrowniku⁷¹. Natomiast strona czarnogórska twierdziła, że to chorwacka policja i ZNG prowokowały starcia na granicy, na które to odpowiadano ogniem. Według ówczesnego ministra obrony Czarnogóry Božidara Babicia prowokacje chorwackie trwały już od 31 lipca 1991 r. Zdaniem ministra, Chorwaci ostrzeliwali zarówno cele na terytorium Czarnogóry, jak i pozycje JNA w Prevlace⁷². Natomiast admirał Miodrag Jokić, wówczas komendant 9. Wojskowo-pomorskiego sektora Boka Kotorska⁷³, zeznał na procesie w Hadze, iż siły chorwackie napadały na obszarze Prevlaki i Konavla na konwoje JNA ciągnące z Boki do Trebinje⁷⁴.

Incydenty graniczne spotęgowały w mediach czarnogórskich masową kampanię antychorwacką. Oczywiście była ona sterowana z góry przez dowództwo JNA i władze Czarnogóry. Głównym celem tej kampanii medialnej było przygotowanie

⁶⁷ *Transkripti IT-02-54*, przesłuchanie Nojko Marinovicia, 3 IV 2003, s. 400.

⁶⁸ J. Raguž, *Hrvatsko Poneretvlje...*, s. 219–220.

⁶⁹ *Desetog travnja se ne odričemo, a novoj vlasti poručujemo: nećemo podjele na podobne i nepodobne!*, „Slobodna Dalmacija”, 12 V 2000. Oddział HOS szczególnie wslawił się obroną twierdzy Imperial na górze Srđ.

⁷⁰ J. Raguž, *Konavle od raspada...*, s. 186, 187–190.

⁷¹ *Kronologija rata...*, s. 97.

⁷² „Rat za mir”, s. 260–261; por. M. Vučinić, *dz. cyt.*, s. 149.

⁷³ Admirał Jokić objął to stanowisko po zagadkowej i tragicznej śmierci admirała Krste Đurovicia w katastrofie helikoptera, do jakiej doszło 5 października 1991 r. W dowództwie JNA Đurović należał do przeciwników planowanej „wyprawy dubrownickiej” – zob. „Rat za mir”, s. 107–108, 483–487.

⁷⁴ *Tamże*, s. 631; por. R. Tomanović, *dz. cyt.*, s. 113.

czarnogórskiej i serbskiej opinii publicznej do planowanej już od dłuższego czasu operacji JNA na terytorium regionu dubrownickiego. Chodziło także o wywołanie wrażenia, iż zaatakowana Czarnogóra jest zmuszona bronić się poza swoimi granicami⁷⁵.

30 września 1991 r. dowódca OG 2 gen. Jevrem Cokić, zgodnie z dyrektywami Sztabu Generalnego, wydał rozkaz blokady Dubrownika: „Większością sił przejść do ataku głównego, siłami na kierunkach: Ljubinjė–Zavala–Slano; wieś Ljubovo–Ivanica–Ćibaći i Grab–Dubravka–Mohunat [...] przebić się na wybrzeże, przeciąć adriatycką magistralę w wielu miejscach na odcinku Slano–Prevlaka, zablokować od ładu i morza Dubrownik, lotnisko Ćilipi i Prevlakę oraz uniemożliwić siłom nieprzyjaciela manewry”.

Uderzenie w kierunku Ljubinjė–Zavala–Slano powierzono 37. Užickiemu korpusowi z zadaniem przebicia się na wybrzeże, przecięcia magistrali adriatyckiej i zajęcia Slano w celu izolacji Dubrownika od północy. Natomiast rozkaz ataku na linii wieś Ljubovo–Ivanica–Ćibaći wydano 472. zmotoryzowanej brygadzie z Trebinje, wzmocnionej przez jeden batalion z brygady TO Titograd. Celem tej operacji miało być przecięcie magistrali w Zatonie i Ćibaći oraz przerwanie połączenia miasta z lotniskiem w Ćilipi. Z kolei zadaniem 1. brygady TO 3. partyzanckiej dywizji był atak na kierunku Grab–Dubravka–Mohunat. Zgodnie z rozkazami należało przeciąć magistralę w rejonie Poljice i Mikulići, zablokować lotnisko w Ćilipi od wschodu oraz wejść w kontakt z siłami 9. Wojskowo-pomorskiego sektora. Do zadań tej ostatniej formacji należało także zajęcie Prevlaki i zabezpieczenie wejścia do Boki Kotorskiej⁷⁶.

1 października w Titogradzie odbyło się spotkanie władz Czarnogóry z lokalnym dowództwem JNA. Według relacji Nikoli Samardžicia na posiedzeniu tym „generał Strugar i M. Bulatović twierdzili, iż «30 tys. ustaszy kieruje się z kierunku Dubrownika w celu zajęcia Boki», że «napadnięci jesteřmy i musimy się bronić». Podjęto decyzję, iż cała Czarnogóra podejmie wojenny wysiłek i swoją egzystencję podporządkuje wojennym obciążeniom. Zadecydowano, że TO Czarnogóry wejdzie w wojskowy system i znajdzie się pod dowództwem armii⁷⁷. Na procesie S. Miloševicia N. Samardžić zeznał, że JNA była wówczas całkowicie podporządkowana serbskiemu prezydentowi i to on był *spiritus movens* „napadu na Dubrownik⁷⁸”.

⁷⁵ Ž. Andrijašević, *dz. cyt.*, s. 271–302.

⁷⁶ *Tužilac protiv Pavla Strugara...*, s. 632–633.

⁷⁷ N.J. Samardžić, *dz. cyt.* Według M. Bulatovicia: „W zeznaniach N. Samardžicia jest dużo niedokładnych informacji i konstrukcji, które nie mają podstaw w ani jednym realnym wydarzeniu z czasów, jakich dotyczą”. M. Bulatović, *ICTY vs Slobodan Milošević. Neizgovorena odbrana*, Niš–Podgorica 2006, s. IX–X.

⁷⁸ *Transkripti IT-02-54*, przesłuchanie N.J. Samardžicia, 9 X 2002, s. 654. Milošević zaprzeczał swojemu udziałowi w „napadzie na Dubrownik”. Według zeznań serbskiego prezydenta: „potępiłem każdy napad na Dubrownik i to w obecności lorda Carringtona i Tuđmana oraz powiedziałem, że Dubrownik to chorwackie miasto”. *Tamże*, s. 655.

W historii Dubrownika dzień 1 października 1991 r. zapisał się jako data początku zmasowanego ataku czarnogórsko-serbskiego na ten obszar. Agresji dokonano przede wszystkim z obszaru Hercegowiny (Popovo Polje) oraz Czarnogóry (Deblji Brijeg). W pierwszych dniach ataku główną areną starć stały się Konavle, Župa Dubrovačka oraz Mokšica. Siły czarnogórsko-serbskie mimo lepszego wyposażenia i znacznej przewagi liczebnej napotkały stanowczy opór dużo słabszych oddziałów chorwackich. Pierwsza większa porażka sił agresora nastąpiła we wsi Čepikuće leżącej przy drodze łączącej Slano z Hercegowiną. Oddział Titogradzkiego korpusu wpadł tam w zasadzkę przygotowaną przez siły chorwackie. Formalnie dowódcą Chorwatów na tym odcinku był Mate Šarlija-Daidža⁷⁹, jednak pod jego nieobecność oddziałem ZNG w Čepikuće dowodził Marko Mujan. W trakcie bitwy zginęło 7 żołnierzy JNA, a 23 zostało rannych⁸⁰.

1 października okręty Jugosłowiańskiej Marynarki Wojennej zaczęły ostrzeliwać pozycje wokół miasta Dubrownik (m.in. Lokrum, Bosanka), a samoloty JNA zbombardowały Srđ oraz cele w Rijece Dubrovačkej, co spowodowało, że Dubrownik został odcięty od wody pitnej i energii. 4 października agresor zajął miasteczko Slano przerywając tym samym łączność lądową Dubrownika z resztą Chorwacji. Ostatecznie Dubrownik został zablokowany od strony lądu i morza. 15 października siły czarnogórsko-serbskie zajęły Cavtat. Między 23 a 26 października JNA podjęła działania zmierzające do zaciśnięcia pierścienia oblężenia wokół miasta. Operacje te były prowadzone z kierunku wschodniego i północnowschodniego (od strony Ivanicy, Brgatu i Dubravy). Siły chorwackie podjęły zaciętą obronę w rejonie Brgatu. 24 października agresor wyparł oddziały chorwackie kontrolujące drogę Dubrownik–Trebinje. Tego samego dnia zajęte zostało Kupari oraz Župa Dubrovačka i Dubec. 25 października agresor dotarł do granic miasta Dubrownika (Žarkovica)⁸¹.

W Dubrowniku znalazła się duża rzesza uchodźców z rejonu walk. Zostali oni rozlokowani w hotelach na terenie miasta. Żywność, leki oraz uzbrojenie dostarczane były do Dubrownika jedynie drogą morską przy użyciu małych łódek. 23–24 października agresor rozpoczął regularne ostrzeliwanie miasta. Wówczas to pierwsze pociski zaczęły spadać również na zabytkowe Stare Miasto⁸². W ten sposób chciano zmusić obrońców do opuszczenia miasta. Oczywiście był to akt

⁷⁹ Mate Šarlija-Daidža (1929–1999), a właściwie Nijaz Matlak, był pochodzącym z BiH Chorwatem wyznania muzułmańskiego. W okresie II wojny światowej służył w formacjach ustaszy, a po 1945 r. przebywał na emigracji. Do Chorwacji powrócił w 1991 r. Według Petara Kriste, wówczas członka Sztabu Kryzysowego Rządu Chorwacji, Daidža był zwykłym hochsztaplerem – zob. P. Kriste, *Iznevjereni grad. Dubrovnik 1991*, Zagreb 2000, s. 22, 40–41.

⁸⁰ J. Raguž, *Hrvatsko Poneretlje...*, s. 221–222.

⁸¹ *Dubrovnik u ratu*, Dubrovnik 1993, s. 537–541.

⁸² *Tužilac protiv Paula Strugara...*, s. 634–635.

desperacji ze strony dowództwa JNA, które zdało sobie sprawę, że „wyprawa dubrownicka” nie zakończyła się oczekiwanym sukcesem⁸³.

Obłężenie wyznaczała wówczas linia: Sustjepan–Nuncijata–Adriatycka magistrala–twierdza Imperial na Srđu–Orkanski visovi–Hotel Belvedere. Taka sytuacja utrzymała się aż do początku roku 1992⁸⁴.

Już od samego początku ataku na region dubrownicki agresor prowadził „niemiłosierny rabunek mienia zarówno prywatnego, jak i państwowego”. Zrabowane mienie trafiało głównie jako łup do Czarnogóry, a splądrowane obiekty dla zatarcia śladów były podpalane. Między innymi agresorzy wyszabrowali aparaturę i wyposażenie międzynarodowego lotniska Dubrownik–Čilipi. W większości trafiło ono na lotniska czarnogórskie w Titogradzie i Tivacie⁸⁵. Chorwaci wzięci do niewoli kierowani byli do specjalnie dla nich powstałych obozów jenieckich w Morinji (Kotor) oraz Bileća (Hercegowina)⁸⁶.

27 października, dzięki mediacji specjalnej misji Wspólnoty Europejskiej, zawarto czasowe zawieszenie broni, które trwało do 8 listopada. Jednak obydwie strony nie przestrzegały go prowokując wymianę ognia. Niemniej w okresie tym do Dubrownika mógł wpłynąć konwój „Libertas” z pomocą humanitarną (prom „Slavija”). Na jego pokładzie znajdowali się ostatni prezydent SFRJ S. Mesić i ówczesny premier Chorwacji Franjo Gregurić. Zawieszenie broni nie trwało długo. Już 9 listopada JNA przystąpiła do operacji mającej na celu zaciśnięcie pierścienia obłężenia wokół Dubrownika. Towarzyszyło temu bombardowanie Starego Miasta. Akcja ta trwała do 13 listopada i głównie chodziło w niej o zajęcie góry Srđ, co jednak agresorowi się nie udało⁸⁷. Pięć dni później upadł Vukovar i władze Chorwacji obawiały się, że ten sam los może spotkać Dubrownik⁸⁸.

Sytuacja na południu Chorwacji była wówczas tym bardziej dramatyczna, że w tamtejszym dowództwie obrony panował duży chaos. Na początku listopada 1991 r. ze stanowiska komendanta Sektora Południe został odwołany płk A. Marinov. Na jego miejsce 14 listopada mianowano M. Šarlija-Daidža, którego prezydent F. Tuđman awansował do stopnia brygadiera. Nowy komendant nie cieszył się jednak autorytetem lokalnych dowódców chorwackich, głównie z powodu braku umiejętności dowódczych i niekompetencji. Fakt ten spowodował,

⁸³ *Stvaranje hrvatske...*, s. 149–150.

⁸⁴ *Dubrovnik u...*, s. 541–551.

⁸⁵ N.J. Samardžić, *dz. cyt.*

⁸⁶ *Sjećanja dubrovačkih logoraša 1991–1992*, Dubrovnik 2007. Przez te obozy przeszło 443 jeńców.

⁸⁷ S. Mesić, *dz. cyt.*, s. 283–303; *Kronologija rata...*, s. 108; *Tužilac protiv Pavla Strugara...*, s. 636–642.

⁸⁸ P. Kriste, *dz. cyt.*, s. 89–112. Prezydent F. Tuđman skłaniał się do poddania Dubrownika. Świadczą o tym m.in. stenogramy z posiedzenia chorwackiej Naczelnej Rady Państwa z 12 listopada 1991 r., zob. *Zapisnik sa 36. sjednice Vrhovnog državnog vijeća održane u utorak, 12. studenoga 1991. godine*. PDF. Hrvatski Državni Arhiv.

iż w tym samym czasie płk Luko Džanko powołał swoją własną Komendę Sektora Południe. Ostatecznie chorwacki dowódca najczęściej nie wykonywali poleceń żadnego z komendantów i podejmowali decyzje według własnego uznania⁸⁹.

Do najcięższego ostrzału Starego Miasta doszło 6 grudnia, kiedy to agresor rozpoczął kolejną ofensywę mającą na celu przełamanie linii obrony. Najsilniejsze uderzenie lądowe, i to przy użyciu czołgów oraz dział, zostało skierowane na chorwackie przyczółki: Hotel Belvedere, Nuncjata, wieś Sustjepan oraz twierdzę Imperial na Srđu. Jednak głównym celem akcji JNA była kolejna próba zdobycia twierdzy Imperial. Uderzeniu temu towarzyszył najcięższy, w całej wojnie w Chorwacji, ostrzał dubrownickiego Starego Miasta. Niszczono także obiekty turystyczne w mieście. Symbolem tego procederu stało się spalenie Hotelu Libertas, w którym wówczas przebywali uchodźcy. Wszystko wskazuje na to, że był to akt desperacji i wściekłości agresorów, którzy w ten sposób chcieli dać upust swojej frustracji po niepowodzeniu w zajęciu Dubrownika. Wśród oficerów JNA szczególną inicjatywą w procederze bombardowania Starego Miasta wykazał się wówczas kpt. Vladimir Kovačević, zwany „Rambo”, dowódca 3. batalionu trebinjskiej brygady JNA⁹⁰. W obłężeniu Dubrownika brały także udział paramilitarne oddziały serbskie znane pod złowrogą nazwą „*Arkanovi Tigrovi*”⁹¹.

Mimo że chorwackiej linii obrony broniło wówczas tylko 163 bojowników, przeważającym siłom agresora nie udało się ich pokonać. Liczba ta stała się symbolem, a bojownicy ci dali początek powołanej 16 stycznia 1992 r. 163. brygady HV. Liczba bojowników stała się tym samym nazwą nowej formacji⁹².

Dotkliwą porażką dla sił czarnogórsko-serbskich było także nie zajęcie Małego Stonu i nieudana akcja przejścia kontroli nad półwyspem Pelješac⁹³. Chorwaci zawdzięczali to wsparciu, jakie na front południowy dotarło

⁸⁹ J. Raguž, *Hrvatsko Poneretvlje...*, s. 248–249. W swoich wspomnieniach ówczesny minister obrony Chorwacji Martin Špegelj tak skomentował nominację Daidży: „Była to niedźwiedzia przysługa uczyniona jemu i bezpośrednia szkoda dla obrony. Oprócz tego, że był on wojskowo absolutnie niekompetentny, miał wyraźne kłopoty psychiczne oraz nadużywał alkoholu”. M. Špegelj, *Siječanja vojnika*, Zagreb 2001, s. 327.

⁹⁰ *Tužilac protiv Pavla Strugara...*, s. 642–698.

⁹¹ Dowódca tych oddziałów Željko Ražnatović „Arkan” w wywiadzie udzielonym czarnogórskiemu dziennikowi „Pobjeda” powiedział: „Pozdrów bohaterskich braci Czarnogórców i poleć im, że Dubrownik musi być nasz lub Boży. Latem przyjadę do Dubrownika posłuchać gęśle”. „Pobjeda”, 9 XII 1991. „Arkan” pojawił się w Cetinje 6 stycznia 1992 r. Wówczas to w monastyrze cetyńskim czarnogórsko-primorski metropolita Serbskiej Cerkwi Prawosławnej Amfilohije Radović wznosił toast za „Arkana” i biorących udział w obłężeniu Dubrownika „Tigrysów”. Serbski metropolita nie ukrywał swojego poparcia dla „wyprawy dubrownickiej” i nawet odwiedzał żołnierzy czarnogórskich i serbskich na froncie. N. Adžić, *Amfilohije i neimari „velike Srbije”*, „Pobjeda”, 5 II 2011.

⁹² N. Thomas, K. Mikulan, *The Yugoslav War (I). Slovenia and Croatia 1991–95*, Oxford 2006, s. 54.

⁹³ J. Raguž, *Hrvatsko Poneretvlje...*, s. 259–260.

ze środkowej Dalmacji. W drugiej połowie grudnia 1991 r. w rejon Dubrownika została skierowana 4. brygada ZNG ze Splitu, która skutecznie powstrzymała dalsze ataki agresora⁹⁴.

Oficjalne stanowisko władz Czarnogóry i Serbii. „Rat za mir”

5 października ówczesny premier Serbii Dragutin Zelenović skierował do władz chorwackich notę, w której Serbia oficjalnie odcięła się od wydarzeń wokół Dubrownika (była to wyłącznie akcja czarnogórska, a Serbia jest tylko obserwatorem). Jednocześnie serbski rząd obciążył winą za te wydarzenia władze Chorwacji. Według Zelenovicia walki zostały spowodowane przez paramilitarne oddziały chorwackie oraz zagranicznych najemników. Poza tym rząd chorwacki został oskarżony o inspirowanie ataków na serbskie osady w Hercegowinie i Boce Kotorskiej⁹⁵. Natomiast ostatni ambasador Stanów Zjednoczonych w SFRJ Warren Zimmermann w swoich wspomnieniach zwrócił uwagę na fakt, że w trakcie walk o Dubrownik „Milošević był jedynym, który udawał, że w Dubrowniku widzi cel wojskowy. Z poważnym wyrazem twarzy powiedział mi, że miasto, do którego przez dziesięciolecia przyjeżdżali tylko turyści, teraz stało się obozem zagranicznych najemników”⁹⁶. Z kolei Dobrica Ćosić, mimo że kwestionował chorwackość Dubrownika, to jednak „wyprawę dubrownicką” uznawał za błąd: „Serbowie napadając Dubrownik dla świata stają się barbarzyńcami”⁹⁷.

Natomiast w Czarnogórze tamtejsze prorządowe media „wyprawę dubrownicką” przedstawiały jako wielkie zwycięstwo⁹⁸. 2 października 1991 r. odbyło się nadzwyczajne posiedzenie Prezydium i rządu Czarnogóry, na którym sekretarz rządzącej DPS S. Marović oświadczył: „Znajdujemy się w wojnie [...], ale ta wojna przyniesie nam pokój”⁹⁹. Tym samym Marović stał się autorem propagandowego hasła „Rat za mir” („Wojna dla pokoju”), lansowanego przez media czarnogórskiego w trakcie „wyprawy dubrownickiej”¹⁰⁰.

Podczas obrad Skupstiny Czarnogóry 4 października minister B. Babić wygłosił przemówienie na temat politycznego bezpieczeństwa w republice. Według czarnogórskiego polityka: „Prowadzona od trzech dni ofensywa na szerokim terytorium Dubrownika i Konavla ma za podstawowy cel bezwarunkowe

⁹⁴ *4. gardijska brigada Hrvatske vojske Pauci*, ur. J. Lucić, Zagreb 2011, s. 108–117.

⁹⁵ S. Pavlović, dz. cyt., s. 64–65.

⁹⁶ W. Zimmermann, *Izvori jedne katastrofe*, Zagreb 1997, s. 188.

⁹⁷ D. Ćosić, *Piščevi zapisi 1981–1991*, Beograd 2002, s. 396–398.

⁹⁸ Ž. Andrijašević, dz. cyt., s. 271–302.

⁹⁹ „Pobjeda”, 3 X 1991.

¹⁰⁰ „Rat za mir”, s. 514–515.

rozbrojenie wszystkich ustaszowskich sił i uzbrojonej ludności tego rejonu. Mogę was powiadomić, iż operacja jest prowadzona przy całkowitym wsparciu lotnictwa, artylerii, wojsk rakietowych i sił obrony wybrzeża. Siły ustaszowskie zostały rozbite na kilka grup i trwa ich likwidowanie i rozbrojenie”. W trakcie tych, jak i następnych, obrad Skupsztiny dyskutowano także nad kwestią korekty granicy chorwacko-czarnogórskiej. Głównym rzecznikiem zmiany granicy była Partia Narodowa (Mitar Čvorović), natomiast przeciwko temu, jak i całej „wyprawie dubrownickiej” opowiadał się Liberalny Związek Czarnogóry (*Liberalni savez Crne Gore*) Slavko Perovicia¹⁰¹. Na temat korekty granicy chorwacko-czarnogórskiej i anektowania Prevlaki debatowano także 7 października 1991 r. na posiedzeniu prezydium i rządu Czarnogóry. Następnego dnia władze Czarnogóry skierowały notę dyplomatyczną do rządu Chorwacji, w której jednak bezpośrednio nie zakwestionowano granicy między obu krajami. Czarnogórcy jedynie dopuścili możliwość ewentualnych rozmów na temat „minimalnej korekty” granic. W nocy tej władze z Titogradu cynicznie stwierdziły, że Czarnogóra nie jest w stanie wojny z Chorwacją¹⁰². Mimo antychorwackiej kampanii medialnej Titogradu, pewna część czarnogórskiej opinii społecznej opowiadała się przeciwko „wyprawie dubrownickiej”¹⁰³. Oczywiście prorządowe media taką postawę piętnowały jako zdradę¹⁰⁴.

Próba reaktywacji „serbskiej” Republiki Dubrownickiej

24 listopada 1991 r. w okupowanym Cavtacie, w tamtejszym Hotelu Croatia, ukonstytuował się Inicjatywny Komitet Ruchu na Rzecz Demokracji i Autonomii Dubrownika. Głównym zadaniem Komitetu była reaktywacja Republiki Dubrownickiej. Ogłoszono m.in. dziesięciopunktowy manifest „tymczasowego rządu Dubrownika”, według którego wskrzeszona Republika Dubrownicka będzie wchodziła w skład (nowej) „Republiki Jugosławii”. Obejmować ona miała terytoria kiedyś należące do starej republiki (tj. od Neum po Bokę Kotorską) i stanowić swego rodzaju strefę wolnego handlu, zgodną z dawną raguzańską tradycją (europejski Hong-Kong). W Cavtacie powołano także coś na kształt

¹⁰¹ *Tamże*, s. 259–391.

¹⁰² S. Pavlović, *dz. cyt.*, s. 65–66.

¹⁰³ „*Rat za mir*”, s. 612–614. Szczególnie wymowna była tutaj śpiewana przez opozycję pieśń: „*Sa Loučena vila kliče oprosti nam Dubrovniče*”.

¹⁰⁴ S. Pavlović, *dz. cyt.*, s. 75–76. W mediach czarnogórskich głównym przeciwnikiem „*Rata za mir*” był czarnogórski tygodnik „*Monitor*”. Według M. Đukanovicia: „*Marsz na Dubrownik jest pozyteczny, a każde przeciwnie stanowisko jest zdradą*”. „*Pobjeda*”, 22 X 1991.

rządu republiki, na czele którego stanął *knez* Aleksandar Apolonio¹⁰⁵. Według relacji N. Samardžicia za projektem reaktywacji Republiki Dubrownickiej, jako części składowej „Wielkiej Serbii”, stał osobiście S. Milošević. Samardžić uważa także, że „kongres” w Cavtacie został zorganizowany przez KOS, przy współudziale aktywistów czarnogórskiej Partii Narodowej (Kilibarda, Čvorović)¹⁰⁶. Partia Narodowa w lansowaniu idei reaktywacji Republiki Dubrownickiej gorąco popierana była przez Serbską Partię Radykalną z Vojislavem Šešeljem na czele. Ten ostatni przeprowadził nawet przegląd oddziałów czarnogórsko-serbskich na „dubrownickim froncie”¹⁰⁷.

Innymi słowy „serbska” Republika Dubrownicka miała odgrywać rolę podobną do powołanych nieco później serbskich quasi-państw, jak Republika Serbskiej Krajiny czy Republika Serbska BiH¹⁰⁸. Z ujawnionych fragmentów stenogramów rozmów telefonicznych R. Karadžicia z B. Vučureviciem (7 października 1991 r.) dowiadujemy się, iż Serbowie po zajęciu Dubrownika planowali powołać tam rząd tymczasowy nowej Republiki Dubrownickiej¹⁰⁹.

Deblokada

Początek roku 1992 przyniósł zmiany w polityce międzynarodowej. 13 stycznia 1992 r. Watykan uznał niepodległość Chorwacji i Słowenii, a dwa dni później uczyniła to Wspólnota Europejska i inne państwa, np. Polska¹¹⁰. Akt ten stał się jednocześnie początkiem realizacji inicjatywy Cyrusa Vance’a wysłania do Jugosławii wojsk Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNPROFOR)¹¹¹. Według planu Vance’a siły pokojowe w Chorwacji miały zostać rozlokowane na linii rozgraniczenia między ZNG a JNA. Wstępem do wprowadzenia w życie tego planu było tzw. porozumienie sarajewskie, zawarte 2 stycznia 1992 r. między chorwackim ministrem obrony Gojko Šušakiem a przedstawicielem JNA gen. Andriją Rašetą,

¹⁰⁵ *Korak ka osnovanju samostalne Dubrovačke republike*, „Politika”, 25 XI 1991.

¹⁰⁶ N.J. Samardžić, *dz. cyt.*

¹⁰⁷ *Transkripti IT-02-54*, przesłuchanie Vojislava Šešelja, 30 VIII 2005, s. 858; *tamże*, 1 IX 2005, s. 99–100.

¹⁰⁸ Por. S. Pavlović, *dz. cyt.*, s. 73–74.

¹⁰⁹ *Zločinačka vruća linija*, „Slobodna Dalmacija”, 9 IV 2011.

¹¹⁰ 15 stycznia 1992 r. również Niemcy formalnie uznały Chorwację i Słowenię, aczkolwiek właściwie zrobiły to już 23 grudnia 1991 r., ale wcześniej nie upubliczniły tego faktu. Stany Zjednoczone dopiero 7 kwietnia 1992 r. uznały niepodległość Chorwacji, Słowenii oraz Bośni i Hercegowiny. Por. *Kronologija rata...*, s. 122–131, 157.

¹¹¹ *Balkan Battlegrounds...*, s. 105; J. Dobrowolska-Polak, *Międzynarodowa solidarność. Operacje pokojowe ONZ, NATO i UE*, Poznań 2009, s. 52.

które wprowadzało zawieszenie broni między stronami konfliktu¹¹². Plan Vance'a zakładał wycofanie JNA oraz umieszczenie sił pokojowych ONZ na wszystkich opanowanych przez Serbów obszarach Chorwacji (Wschodnia Sławonia i Baranja, Zachodnia Sławonia, Krajina)¹¹³. Ponieważ region Dubrownika nie został zajęty przez Serbów, plan Vance'a go nie objął. Poza tym Serbowie, zrażeni niepowodzeniami militarnymi na tym obszarze, skupili się przede wszystkim na budowie Republiki Serbskiej Krajiny. Co więcej zarówno Chorwaci, jak i Serbowie przygotowywali się do wojny w BiH i ewentualnego podziału tego kraju. Już od maja 1991 r. Chorwaci z Hercegowiny na obszarach graniczących z Dalmacją organizowali się militarnie i „strzegli zraniony bok Chorwacji” (obszar od Livna do Čapliny). Chorwaci i Serbowie wprowadzenie planu Vance'a traktowali jako dogodny moment do umocnienia i przegrupowania sił. Już od początku roku 1992 w rejon Dubrownika przerzucane były dodatkowe oddziały i uzbrojenie¹¹⁴. 10 kwietnia 1992 r. prezydent F. Tuđman mianował gen. Janko Bobetko dowódcą Frontu Południowego. Głównym zadaniem gen. Bobetko było przeprowadzenie deblokady regionu dubrownickiego oraz przejście kontroli nad obszarami Hercegowiny opanowanymi przez tamtejszych Chorwatów. Chciano tym samym powstrzymać kolejny atak sił serbskich w stronę ujścia Neretwy¹¹⁵.

27 kwietnia 1992 r., z inicjatywy S. Miloševicia, została proklamowana Federacyjna Republika Jugosławii (FRJ). Tym samym przestała istnieć SFRJ, a JNA uległa likwidacji. Natomiast siłami zbrojnymi FRJ stała się powołana 20 maja 1992 r. Armia Jugosławii (VJ). JNA na obszarze Chorwacji i BiH została w dużej mierze przekształcona w lokalną armię tamtejszych Serbów¹¹⁶. Niemniej już 11 maja 1992 r. siły JNA/VJ zgromadzone wokół Dubrownika otrzymały rozkaz „zmiany pozycji” i w efekcie wycofania z obszaru Chorwacji¹¹⁷.

Nieprzypadkowo też operacja wyzwolenia Dubrownika rozpoczęła się na początku maja. Wówczas to siły chorwackie „małymi krokami, atakami i zdobywaniem wzgórz po wzgórz” stopniowo odzyskiwały okupowane terytoria. W pierwszym etapie walk Chorwatom udało się wyzwolić Slano i przejąć kontrolę nad przedmieściami Dubrownika. Chorwacka Armia zajęła również

¹¹² D. Marijan, *Slom Titove armije. Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987–1992*, Zagreb 2008, s. 323, 327–329; V. Filipović, *Kontroverze Vanceova plana*, „Polemos” 2008, vol. 11, br. 21, s. 91–110.

¹¹³ N. Barić, *dz. cyt.*, s. 145–150.

¹¹⁴ J. Raguž, *Hrvatsko Poneretulje...*, s. 237–243; *Stvaranje hrvatske...*, s. 153–154.

¹¹⁵ J. Bobetko, *Sve moje bitke*, Zagreb 1996, s. 129–136. Por. S. Čekić, *dz. cyt.*, knj. II, s. 935–999; P. Žurek, *Bośnia i Hercegowina w wizji politycznej Franjo Tuđmana*, [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość, teraźniejszość, perspektywy. Studia i szkice*, pod red. P. Chmielewskiego i S.L. Szczesio, Łódź 2011, s. 13–24.

¹¹⁶ D. Marijan, *Slom...*, s. 399–400.

¹¹⁷ J. Raguž, *Konavle od raspada...*, s. 427.

chorwackie wioski leżące od strony Hercegowiny, w Popovym Polju¹¹⁸. Między 7 a 10 czerwca 1992 r. oddziały chorwackie przeprowadziły na terenie Hercegowiny operację „Čagalj”, dzięki której przejęły one kontrolę nad większością doliny Neretwy. Manewrem tym Chorwaci osłabili siły serbskie i czarnogórskie prowadzące działania na obszarze południowej Dalmacji¹¹⁹. Sukces tej akcji przygotował grunt pod przeprowadzoną w dniach 4–13 lipca 1992 r. operację „Tigar”, dzięki której HV odblokowała miasto Dubrownik i tym samym przerwała jego oblężenie¹²⁰. 30 września w Genewie prezydenci Chorwacji F. Tudman oraz FRJ D. Čosić zawarli porozumienie, na mocy którego do 20 października 1992 r. VJ miała opuścić Prevlakę. Ustalono, iż obszar ten zostanie zdemilitaryzowany oraz poddany kontroli obserwatorów ONZ. Prezydenci oświadczyli także, że „całkowite bezpieczeństwo Dubrownika i Boki Kotorskiej zostanie zapewnione poprzez przyszłe negocjacje”¹²¹. Jednak po wycofaniu się jednostek wojskowych FRJ z południowej Dalmacji Chorwaci obawiali się, że na jej miejsce na obszar ten może wkroczyć armia Republiki Serbskiej. Dlatego też dowództwo chorwackie między 19 a 29 października 1992 r. przeprowadziło operację wojskową mającą na celu opanowanie Konavla, aż do granicy w Ivankovcu. Operacja „Konavle” skutecznie zakończyła walki na południu Chorwacji¹²².

Epilog

W całym regionie dubrownickim zginęło 430 bojowników chorwackich i 92 cywili. Wypędzono 33 tys. osób, a zniszczeniu uległo 2071 obiektów mieszkalnych¹²³. Miasto Dubrownik przez 86 dni pozostawało bez prądu a 89 bez wody. Zniszczeniu uległo wiele domów mieszkalnych, obiektów użytku publicznego oraz zabytków¹²⁴. Straty na obszarze regionu dubrownickiego zostały wycenione na przeszło 643 mln niemieckich marek¹²⁵.

Powołany w 1993 r. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Byłej Jugosławii, w toku śledztwa dotyczącego agresji na Dubrownik, wystosował akty oskarżenia w stosunku do oficerów JNA prowadzących bezpośrednio tę akcję. Zarzuty w tej sprawie zostały postawione także naczelnym dowódcą JNA, generałem V. Kadijeviciowi i B. Adžićowi, jak również politykom Borisowowi Joviciowi oraz

¹¹⁸ J. Raguž, *Hrvatsko Poneretvlje...*, s. 462–466; *Stvaranje hrvatske...*, s. 155.

¹¹⁹ S. Čekić, *dz. cyt.*, knj. II, s. 999–1003; J. Raguž, *Hrvatsko Poneretvlje...*, s. 472–478.

¹²⁰ J. Bobetko, *dz. cyt.*, s. 316–359; *Stvaranje hrvatske...*, s. 155–156.

¹²¹ *Kronologija rata...*, s. 204.

¹²² J. Bobetko, *dz. cyt.*, s. 200–249; *Stvaranje hrvatske...*, s. 156.

¹²³ *Dubrovnik u...*, s. 491–536.

¹²⁴ P. Kriste, *dz. cyt.*, s. 144.

¹²⁵ V. Koprivica, *Operacija Dubrovnik. Sve je bilo meta*, Zagreb 2004, s. 189.

S. Miloševićowi. Trzej pierwsi do tej pory nie stanęli przed sądem, natomiast serbski przywódca nie doczekał końca procesu. Adžić zmarł 1 marca 2012 r. w swoim belgradzkim mieszkaniu¹²⁶, a Kadijević otrzymał azyl w Rosji. W swoich wspomnieniach pisze on, że chociaż Chorwaci ostrzeliwali jednostki JNA ze Starego Miasta, to on zabronił odpowiadać ogniem na te pozycje. Według Kadijevicia nie mógł jednak zapobiec niekontrolowanym i samowolnym odwetowym atakom na dubrownicką starówkę¹²⁷.

Do 2012 r. wyroki w kwestii odpowiedzialności za atak na Dubrownik usłyszeli jedynie P. Strugar (7,5 roku) i M. Jokić (7 lat). Na proces oczekują także V. Kovačević „Rambo” oraz B. Vučurević¹²⁸. Oskarżenia udało się uniknąć czarnogórskim przywódcom będącym inspiratorami agresji na Dubrownik, prawdopodobnie dlatego, że w momencie kiedy S. Milošević zaczął przegrywać wojnę i swą pozycję polityczną, to właśnie rządzący Czarnogórą socjaliści jako pierwsi wypowiedzieli mu posłuszeństwo. 10 września 2003 r. w Belgradzie S. Marović, w obecności chorwackiego prezydenta S. Mesicia, powiedział: „Jako prezydent Serbii i Czarnogóry przepraszam za całe zło, które obywatele naszego państwa uczynili obywatelom Chorwacji”¹²⁹. Natomiast M. Đukanović również jakby zapomniał o swojej przeszłości i o tym, że wraz M. Bulatoviciem wizytował żołnierzy czarnogórskich na „froncie dubrownickim”. W roku 1999, w obliczu ataku NATO na Jugosławię, M. Đukanović zaczął przedstawiać Czarnogórę jako „ofiara” manipulacji belgradzkiej propagandy, która wytworzyła w jego kraju atmosferę zagrożenia ze strony Chorwacji i pchnęła ją do wojny w 1991 r.¹³⁰ Natomiast 24 czerwca 2000 r., w trakcie spotkania z chorwackim prezydentem S. Mesiciem w Cavtacie, M. Đukanović wyraził głęboki żal wobec obywateli Chorwacji, w tym szczególnie mieszkańców Dubrownika i Konavla „za cały ból, wszystkie ofiary i wszelkie materialne straty, które im zadali niektórzy z przedstawicieli Czarnogóry służący w JNA”¹³¹. Czarnogórski przywódca, zapewne obawiając się możliwości postawienia go przed trybunałem w Hadze, doprowadził również do wypłaty Chorwacji odszkodowań¹³².

¹²⁶ *Blagoje Adžić je poveo totalni rat protiv Hrvatske*, „Slobodna Dalmacija”, 6 III 2012.

¹²⁷ V. Kadijević, dz. cyt., s. 110. Według W. Zimmermanna V. Kadijević dał mu słowo honoru, że „nie został wydany rozkaz bombardowania Dubrownika” – zob. W. Zimmerman, dz. cyt., s. 188.

¹²⁸ *Priopćenje za medije povodom dvadesete obljetnice stradanja na području Grada Dubrovnika i šireg dubrovačkog područja*, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb, 6 XII 2011, Nr 354–2011.

¹²⁹ *Pojednanje serbsko-chorwackie w Belgradzie*, „Gazeta Wyborcza”, 10 IX 2003.

¹³⁰ *Milo Đukanović podnio ostavku: Odlazim čiste savjesti i uzdignuta čela*, „Jutarnji list”, 21 XII 2010.

¹³¹ *Apsolutno stojim iza svake svoje reči*, „Blic” (Belgrad), 28 VI 2000; *Milo Đukanović – ispričao se svima osim Miloševiću*, „Jutarnji list”, 26 V 2006.

¹³² *Crna Gora počela sa isplatom ratne odštete Hrvatskoj*, „Blic”, 16 VIII 2010; *Kada će Crna Gora platiti ratnu odštetu?*, Deutsche Welle. Kroatisches Programm,

Największą tajemnicą historii oblężenia Dubrownika wydaje się kwestia przetargów politycznych, jakie trwały między Chorwatami a Serbami w latach 1991–1995. Jest pewne, iż Tuđman prowadził rozmowy i rozważał kwestię wymiany terytorialnej, w której głównym obszarem przetargowym była Prevlaka. Przez ten najbardziej wysunięty na południe skrawek chorwackiego terytorium Serbia (czy też Republika Serbska BiH) chciała uzyskać dostęp do morza. Prezydent Chorwacji proponował także przywódcy Bośni Aliji Izetbegovićowi Prevlakę w zamian za Neum¹³³. I trafna wydaje się tutaj opinia W. Zimmermana: „Ataki JNA na Vukovar i Dubrownik to pierwsze wojenne zbrodnie w Jugosławii po zakończeniu II wojny światowej, one to bezpośrednio doprowadziły do niedopuszczalnej agresji na Sarajewo i pozostałe miasta bośniackie”¹³⁴.

24 VIII 2008. Odszkodowania są wypłacane w ratach do dnia dzisiejszego. Z tego tytułu do roku 2008 wypłacono stronie chorwackiej 400 tys. euro.

¹³³ T. Macan, *Rt Oštra u povijesti i politici*, Zagreb 1998, s. 101–102; B. Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica 2000, s. 232–233; por. P. Żurek, *Bośnia i Hercegowina...*, s. 13–24.

¹³⁴ W. Zimmerman, *dz. cyt.*, s. 188.